

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2023

A kutató neve: Karsai László	
A kutatás témája: A Vatikán és a magyar zsidók a II. világháború idején	
A kutatás helyszíne:	
ország, város	Róma, Vatikán
intézmény(ek)	Pápai Államtitkárság Történeti Levéltára; Jezsuita Rend Római Levéltára
A kutatás ideje: 2023. szeptember 19-november 18.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül): lásd a jelentést!	
Lásd a jelentést!	
A kutatás módszere: levéltári kutatás, iratok átnézése, kijegyzetelése	
A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.): lásd a jelentést!	
A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat):	

Kelt: ...Budapest, 2024. január 9.

.....
kutató aláírása

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

Karsai László:

Jelentés a Pápai Államtitkárság Történeti Levéltárában (Archivio Storico della Segreteria di Stato-ASRS) és a Jezsuita Rend Római Levéltárában (Archivum Romanum Societatis Iesu-ARSI) végzett kutatásról, 2023. szeptember 19-november 18.

I. Kutatás az ASRS-ben:

1. A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI, MÓDSZERTANA:

22 kutatóhely van a szűk, levegőtlen, kényelmetlen, hevenyészve kialakított kutatóteremben. Az asztalokon a képernyőktől alig lehet a konnektorba bedugni a PC-t. Munkaerőhiány miatt csak hétfőtől péntekig 9h-tól 13h-ig lehet kutatni, másolni lehet, de rendkívül drága. Ezért jómagam azt a módszert választottam, követve dr. Tóth Krisztina példáját, hogy a legfontosabb, új, eddig nem publikált dokumentumokat, amelyeket találtam, legépelttem, szó szerint lemásoltam. Az ASRS-ben nincs térerő, nincs internet. Egyszerre csak 12-13 kutatónak adnak kutatási engedélyt egy-egy napon a Covid-19-re való tekintettel. A XII. Pius korabeli iratanyagot két részre osztották: az 1939-1948 közöttire és az 1949-1958 közöttire. Ezek további sorozatokra (amelyek általában országokat fednek le), a sorozatok „posizioni”-ra, ezeket pedig fasciculusokra osztották. Utóbbiakat alapvetően fóliók szerint től-ig számozásával jelölik. A legújabban kutathatóvá vált anyag nagy része a belső számítógépes rendszerről kutatható.

Az embernek a kutatás során néha az az érzése, hogy kapkodva, hevenyészve, sokszor a tematikai és kronológiai renddel sem törődve pakoltak föl össze-vissza anyagokat az országok neve alá. A Cecoslovacchia, Pos. 164: 1942-es anyag után jön egy 1944 szeptemberi, majd novemberi anyag. Az említett pozíción belül a 227-372-es fasciculusban közlik az 1941-es szlovák Zsidó Kódexet, majd a következő lapokon (373-381.) Tiso utolsó szavait, amelyeket pater Hilariusnak állítólag kivégzése előtt elmondott. (1947. április 18.)

Hónapokkal előre kell helyet kérni, illetve foglalni, ha valaki ötször lemondja, kizárják. Ha valaki egy nap nem tud kutatni, az két lemondást jelent, mert külön kell foglalni a 9h-11h-, és a 11h-13h közötti időszakra. Egy évben összesen 120 időszávot lehet foglalni.

2. AZ ÁTNÉZETT DOKUMENTUMOK:

Részletes iratjegyzéket készítettem az átnézett dokumentumokról mind a két levéltárban (lásd a két mellékletet!). Dr. Johan Ickx az ASRS levéltára igazgatójának szóbeli tájékoztatása

szerint a 2010-es évek közepén kb. 800.000 lapnyi iratanyagot scanneltek és tettek fel a levéltár belső számítógépes rendszerébe, a scannelést végző egyházi személyek olaszul és legfeljebb még egy idegen nyelven, főleg spanyolul tudtak, senki nem volt közöttük, aki történész végzettségű lett volna. Országok szerinti rendben vannak, mint említettem többé-kevésbé rendezve a dokumentumok. Az „Ungheria” címszó alatt 65 „posizioni” található (81-144. sz.), ezen belül a N. 100-as viseli a „Razzismo”-címet. Ez összesen 433 lap, ebben különösen gazdag az 1944-es magyarországi zsidóüldözésekkel, deportálásokkal kapcsolatos anyag. Az „Ungheriá”-n kívül átnéztem még a „Cecoslovacchia”-, és a „Jugoslavia”-sorozatokat is.

3. EREDMÉNYEK:

15, eddig sehol nem publikált dokumentum. Csak azokat a dokumentumokat gépeltem le az ASRS-ben, amelyek **nem szerepelnek** az alábbi forráskiadványokban, illetve levéltári inventáriumban és az Actes et Documents du Saint Siège Relatifs à la Seconde Guerre Mondiale (ADSS) - kötetekben, bár utóbbiakban a lábjegyzetekben néha történik rájuk való utalás azzal, hogy „non publié”-, vagyis nem publikálták:

- 1.) Somorjai Ádám (szerk.): Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1930-1939. I. k. METEM, Bp., 2022.
- 2.) Somorjai Ádám (szerk.): Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1938-1945. II. k. METEM, Bp., 2022.
- 3.) Somorjai Ádám (szerk.): A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagának inventárium 5/1. – válogatás. Ötödik periódus (1939-1948). A Magyar Nemzeti Levéltár e-segédlet sorozata. Bp., 2022.
- 4.) ADSS – Vol. 7. (az 1942 novemberétől-1943 decemberéig keletkezett dokumentumokat tartalmazza) 737 lap, 505 dokumentumot közöltek, ezek közül 56 dokumentumnál jelezték, hogy „non publié”. (A kötetet 1973-ban publikálták).
- 5.) ADSS – Vol. 8. (1941 január-1942 december) 846/581/300 (1974)
- 6.) ADSS – Vol. 9. (1943 január-1943 december) 728/492/190 (1975)
- 7.) ADSS – Vol. 10. (1944 január-1945 január) 715/488/149 (1980)
- 8.) ADSS – Vol. 11. (1944 január-1945 május) 824/522/114 (1981)

A fent említett 15 dokumentum jegyzéke. A Hungarika-adatlapon dőlt betűkkel jelöltem ezeket a dokumentumokat, és a címleírásuk után []-ben szerepel az alábbi jegyzékben kapott sorszámaik.

- 1.) 1941. április-1942. augusztus. Dr. Salom Freiburger zágrábi főrabbi jelentései a horvátországi zsidók üldözéséről, deportálásáról
- 2.) 1941. október 18. Szapáry Erzsébet grófnőtől származó háromoldalas francia nyelvű, részletes jelentés az 1941 nyári-őszi magyarországi deportálásokról
- 3.) 1942. március 20. Angelo Rotta budapesti nuncius jelentése a szlovákiai zsidók deportálásáról
- 4.) 1942. április 17. Rotta továbbítja Végh Anna szemtanú beszámolóját a szlovákiai zsidók deportálásáról
- 5.) 1942. november 14. A szentszéki jugoszláv követ beadványa az Államtitkársághoz a Spalatóban internált, most kiutasítás előtt álló 1700 zsidó érdekében
- 6.) 1943. február-március. Hírek, információk a szlovákiai zsidók tervezett deportálásáról, Slachta Margit látogatása a Vatikánban, eredményes harca a tervezett deportálások megakadályozása érdekében (a-b-c-d. sz. dok.)
- 7.) 1944. május 17. Rotta tájékoztatja Sztójay Döme miniszterelnököt, Szlovákiában kiket mentesítettek a sárga csillag viselése, tehát a deportálás alól
- 8.) 1944. június 11. Angelo Dell'Acqua javasolja, XII. Piusz ne szólaljon meg a magyar zsidók érdekében
- 9.) 1944. június 12. XII. Piusz távirat-tervezete Horthy Miklós kormányzóhoz
- 10.) 1944. június 24. Harold H. Tittmann, az USA szentszéki követségi ügyvivője jegyzéke a pápához, javasolja, szólaljon meg a magyar zsidók érdekében
- 11.) 1944. július 13. Angelo Dell'Acqua érvel, miért ne ítélje el nyilvánosan a pápa a zsidók lemészárlását
- 12.) 1944. július 13. A vatikáni lengyel követ tájékoztatja a Szentatyát 400.000 magyar zsidó lemészárlásáról
- 13.) 1944. október 16. Myron Taylor, F. D. Rooseveltnél személyes képviselője felszólítja a pápát, hogy rádióüzenetben ítélje el a magyar zsidók tervezett lemészárlását
- 14.) 1944. december 8. Rotta jelentése, helyszíni beszámolója Hegyeshalomból, a halálmenetekről
- 15.) 1944. december 23. A budapesti semleges követségek javasolják a Szálasi-kormánynak, a zsidó kisgyerekeket és édesanyjukat engedjék ki a nagy gettóból

Tervezem a dokumentumok magyarra fordítását, jegyzetekkel való ellátását és publikálását. Ezeknek a dokumentumoknak nagy a történeti, és talán túlzás nélkül állítható, az aktuálpolitikai értékük. Az ADSS-kötetek hajdani jezsuita szerkesztői kettős célt tűztek ki maguk elé: egyrészt

szerették volna XII. Piuszt a körülmények szorításában vergődő, de az üldözöttek érdekében szinte minden tőle telhetőt megtévő pápának beállítani. Másrészt a jezsuita szerkesztők pontosan a holokaust kapcsán azt igyekeztek főleg az egyes kötetek előszavában bizonygatni, hogy szinte semmi biztos, ellenőrizhető információ nem érkezett a Vatikánba a zsidók üldözéséről, főleg tömeges lemészárlásukról, vagyis amit az 1970-es, 1980-as évek óta „holokausztként” illetve „soáként” szoktak emlegetni, vagy ahogy a német hivatalos szervek akkoriban fogalmaztak, a „zsidókérdés végső megoldásáról”. Minden olyan dokumentumot, amely ennek a két célnak az elérését zavarta, gátolta, sőt megakadályozta volna, vagy egyáltalán nem publikáltak, vagy igyekeztek jelentőségüket legalább az előszóban közölt történeti-politikai magyarázatokkal csökkenteni. A fentebb felsorolt 15 új eddig sehol nem publikált dokumentum egyrészt rendkívül plasztikus képet fest a zsidók üldözéséről, tömeges, szervezett, céltudatos lemészárlásáról. Másrészt látszik, hogy XII. Piuszt olyan emberek vették körül, például az egyes, főleg és elsősorban katolikus hitre tért izraeliták mentésében a világháború idején máskülönben rendkívül aktív Angelo Dell’Acqua, akiktől nagyon finoman fogalmazva nem állt távol az antijudaizmus, sőt az antiszemitizmus. Dell’Acqua még 1944 júniusában-júliusában is minden alkalmat megragadott, és előterjesztéseiben hosszasan, többször érvelt amellett, hogy a pápa miért ne szólaljon meg a nyilvánosság előtt a zsidók, ahogy egyik feljegyzésében fogalmazott, a katolikusok „ellenségei” védelmében. Jellemző, hogy még 1944 júniusában a belső vatikáni dokumentumokban sem tudják helyesen leírni Horthy Miklós kormányzó nevét. A most feltárt dokumentumok alapján jól látható, hogy elsősorban az amerikai kormány, és a különböző zsidó szervezetek nyomásának volt köszönhető, hogy XII. Piusz végül 1944. június 26-án hajlandó volt Horthy kormányzóhoz egy viszonylag óvatosan megfogalmazott táviratot intézni a magyar zsidók érdekében. Jómagam több mint 40 éve foglalkozom a holokaust történetével, de be kell valljam, hogy rendkívül nehezen tudtam végigolvasni és még nehezebb lefordítani Angelo Rotta budapesti nunciusnak a hegyeshalmi zsidó „kórházról” és a Budapestről gyalogmenetekben deportáltak, a „halálmenetek” áldozatairól szóló 1944 decemberi beszámolóját. Rotta a jelentése bevezetőjében azt írja, hogy Dosztojevszkij tollára való, amit ő a Hegyeshalomig vezető országúton, majd a határállomáson látott. Véleményem szerint jelentése egyes részeit csak nagyon erős idegzetű olvasóknak lehet ajánlani.

II. Kutatás az ARSI-ban:

1. A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI:

Az ARSI-ban van térerő, itt lehet internetet használni, a szabadpolcon és a neten is hozzáférhetők az iktató- és mutatókönyvek, világos, nagy, kényelmes a kutatóterem, alig 93 lépcsőn kell felmenni, de megéri. Sajnos egy-egy hónapban a lehetséges 20-25-ből csak tíz (10) nap áll egy-egy kutató rendelkezésére, ők viszont hétfő-péntek reggel 9h-tól 16h-ig nyitva vannak. Másolni lehetne az ARSI-ban is, de: egy digitalizált oldalról: 1 €-ba kerül; A2-nél kisebb formátumú: 3 €/kép (jpg.); 400 dpi-s, A2-nél kisebb: 20 €/kép (tif.). Előzetesen a főigazgatótól engedélyt kell kérni, ha publikálni akarnánk, a másolatokat a fizetés után 6-8 héten belül megkapjuk. Ezek után ebben a levéltárban is letettem arról, hogy itt másolatokat kérjek.

2. AZ ÁTNÉZETT DOKUMENTUMOK, A KUTATÁS MÓDSZERTANA, EREDMÉNYEK:

Itt főleg Pietro Tacchi Venturi, Mussolini gyóntatópapja, az 1929-es Konkordátum egyik fő előkészítője irathagyatékát néztem át. Ha a Szentszék egy-egy zsidónak nagyon segíteni akart, átírtak/szóltak Tacchi Venturinak. Ő pedig kapcsolatba lépett az illetékes magasrangú belügyi és külügyi tisztségviselőkkel, rendőrfőnökökkel stb., sok esetben sikerrel.

Irathagyatéka minket érdeklő része: *I. Curia Romana S. J. 6. Assistentes, Van Oppenraj, Tacchi Venturi; De bibliotheca curiae 1928-1962; Provincia Hungariae, I. Epistolae, 1005 (1935-1939); 1006 (1940-1942); 1007 (1943-1948); Busta N. 76-92.*

Ezek vaskos, nevek és ügyek szerint rendezett dokumentumokat tartalmazó iratdobozok, kutatás a belső számítógépes rendszeren és a szabadpolcon printelt formában is megtalálható mutatókönyvek segítségével (ebben névre, esetre, országra, nemzetiségre is lehet keresni) könnyű, gyors. Naponta kétóránként két dobozt lehet kikérni, október végéig végeztem is itt a kutatással.

Nagy segítségemre volt az ARSI-ban dr. Sergio Palagiano levéltáros-történész, akinek Tacchi Venturi embermentő tevékenységéről publikált tanulmányait jól tudtam használni.¹ Ez az iratanyag jól kiegészíti a neten már hozzáférhető, bárki által szabadon letölthető „Ebrei”-sorozat vaskos köteteiben publikált mintegy 2800 esetet. Az egyes magyar kérvényezők, segítséget kérők támogatói nem egy esetben magasrangú katolikus főpapok, püspökök, érsekek.

¹ Palagiano, Sergio-Perin, Raffaella: Le jésuite Pietro Tacchi Venturi et la persécution antijuive en Italie 1938-1943. in: *Revue d'Histoire de la Shoah*, 2023. N. 10., 151-177.

Némely esetben ők személyesen nem is ismerik az üldözött, esetleg Olaszországból való kiutasítás, vagy deportálás fenyegette konvertita izraelitát, de gyóntatópapja, esetleg olasz, nem zsidó felesége vagy férje jutott el olyan illetékeshez, aki hatékonyan tudott segíteni. A kérvényezők egy része még az 1920-as években, a magyar numerus clausus-törvény elől vándorolt ki Olaszországba, ahol a fasiszták uralmuk első jóval több másfél évtizede alatt nem törődtek az egyes emberek vallásával, származásával. Olaszországban a magyar zsidók is be tudtak iratkozni a különböző egyetemekre, természetes, hogy lettek baráti kapcsolataik, nem egy közülük megnősült, illetve férjhez ment nem zsidó olasz állampolgárhoz. Mindez megváltozott 1938-1939-ben az antiszemita olasz törvények bevezetése után. Tacchi Venturi kapcsolati hálójának feltárásához ezek a levelek, kérvények nélkülözhetetlenek. Szinte hihetetlen, hogy milyen munkabírása lehetett, ez abból is látszik, hogy egy-egy nap előfordult, hogy több zsidónak is megpróbált segíteni, érdekükben olykor hosszú, részletes indoklással ellátott leveleket írt. Ha kellett, és látott reményt a sikerre, a Belügyminisztériumban és a Külügyminisztériumban akár a legfelső szintekig elment egy-egy zsidó érdekében. Több üldözött esetében röviden azt is leírja, tájékoztatja a vatikáni illetékeseket, hogy miért látja reménytelennek a közbenjárást, még abban az esetben is, ha egy vatikáni államtitkára, vagy mondjuk Milánó érseke is tudott (volna) hivatkozni.

III. Egyéb megjegyzés:

Még a kiutazásom előtt a szentszéki magyar nagykövetségen működő Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője, dr. Tóth Krisztina megpróbálkozott kideríteni, hogy a Vatikáni Apostoli Levéltárban (Archivio Apostolico Vaticano) léteznek-e iktató- és mutatókönyvek a Pápai Államtitkárság rendes ügyekkel (negotia ordinaria) foglalkozó szekciójának anyagáról XII. Piusz (1939-1958) pápasága idejéből. Ugyanis itt kutatható e szekció iratanyaga, míg a rendkívüli egyházi ügyekkel foglalkozó szekció anyaga az ASRS-ben. Dr. Ickx szóbeli információja szerint az ő levéltárukban nincsenek, és soha nem is voltak iktató- és mutatókönyvek. Így feltételezhető, hogy a Vatikáni Apostoli Levéltárban lehetnek ezek a levéltári segédletek. Azt tudjuk, hogy még XI. Piusz pápasága (1922-1939) és az őt megelőző katolikus egyházfők időszakában léteztek és léteznek levéltári iktató- és mutatókönyvek. Ebből következtethető, hogy a Vatikánba beérkező, illetve onnan küldött leveleket, feljegyzéseket, memorandumok, kérvényeket stb. továbbra is iktatták, esetleg még tartalmuk, „tárgyuk”, talán országok szerint is bevezették még a mutatókönyvekbe. Még az sem kizárható, hogy az elmúlt hosszú évszázadok alatt még a levéltári sortárkönyveket is használták. Nagyon nehezen lehet

elképzelné, hogy éppen XII. Piusz idején egyik napról a másikra felszámolták volna az iktató-, mutató-, és sortárkönyveket a Vatikánban.

Dr. Tóth Krisztina 2023. március 9-én a következőkről tájékoztatót: a Vatikáni Apostoli Levéltárban megpróbált államtitkársági mutató- és iktatókönyveket kikérni, de azt mondták, hogy van egy *belső számítógépes rendszerről elérhető egy utólag összeállított jegyzék*, tekintse meg azt. Ez évekre és témakörökre lebontva tartalmaz államtitkársági anyagot. Egyébként *az "ebrei" szóra rákeresve például 1944-ben semmi nem volt benne*. Ez meglehetősen furcsa, felveti azt a kérdést, hogy a kutatók számára elérhető államtitkársági anyag esetleg nem teljes.

A budapesti nunciatura iratanyaga csak 1939-ig kutatható itt, mivel az azutáni forrásokat Angelo Rotta nuncius 1945-ben félve attól, hogy illetéktelen kezekbe kerülhet, elégette. Viszont a beérkező nunciusi jelentések az ASRS-ben találhatóak. Ezért döntöttem úgy, hogy a Klebelsberg-ösztöndíj keretén belül elsősorban az ASRS iratanyagát fogom részletesebben tanulmányozni.

IV. Kitekintés, jövőbeli tervek:

Az ASRS-ben fontos lenne a közeljövőben még a következő országok magyar-zsidó vonatkozású anyagainak a felkutatása, iratjegyzék és természetesen másolatok készítése:

Ausztria c. alatt 39-; Belgium c. alatt 55-; Franciaország c. alatt 185-; Nagy-Britannia c. alatt 84-; Németország c. alatt 233-; Olaszország c. alatt 457 „posizioni” van. Nagyon fontos lenne „megkutatni” még Lengyelország, Spanyolország, Portugália, Svájc, és az USA második világháborús iratanyagát is. Őszintén remélem, hogy a Klebelsberg Ösztöndíj Bizottság jövőre is (talán a magyar holokauszt 80. évfordulójára való tekintettel) ismét kiír olyan ösztöndíjat, amely a Szentszék II. világháború alatti „zsidópolitikájával” kapcsolatos iratok, dokumentumok teljes körű feltárását szolgálja.

Budapest, 2024. január 6.

Karsai László, DSc
professor emeritus